

DOI: 10.31548/hspedagog14(3).2023.143-150

УДК 159.923

ЗМІСТОВІ ТА СТРУКТУРНІ АСПЕКТИ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**ШЕВЦОВА О. М.**, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології**Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: o.shevtsova@nubip.edu.ua**ПРОХОРЕНКО Я. С.**, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 053 Психологія гуманітарно-педагогічного факультету**Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: prokhorenko10_07@ukr.net

Анотація. У статті здійснено аналіз наукових джерел з проблеми особливостей формування комунікативної компетентності у майбутніх психологів. Комунікативна компетентність є необхідним елементом для успішної практики психології, оскільки вона визначає здатність психолога взаємодіяти з клієнтами, ефективно передавати інформацію та встановлювати глибоке розуміння. У статті викладено аналіз різних аспектів формування комунікативної компетентності у майбутніх фахівців в галузі психології. Перш за все, розглядаються теоретичні основи складових комунікативної компетентності, включаючи когнітивну, комунікативно-мовленнєву, соціально-перцептивну та інтерактивну. Розглядаються змістові аспекти комунікативної компетентності: володіння мовними навичками, розуміння невербальних сигналів та вміння виявляти емпатію. Досліджується роль активного слухання, адекватного використання мови та гнучкості у спілкуванні з різними категоріями людей. Також надаються рекомендації щодо розвитку структурних компонентів комунікативної компетентності у майбутніх психологів.

Ключові слова: майбутні психологи, комунікативна компетентність, психотренінг, когнітивний компонент, соціально-перцептивний компонент, комунікативно-мовленнєвий компонент, інтерактивний компонент, рівень сформованості компонентів комунікативної компетентності.

Актуальність (Introduction). У зв'язку із соціально-економічною кризою в світі та зокрема в Україні, яка має тенденції до загострення в останні роки, спостерігаються ментальні та біхевіоральні проблеми сучасної людини, які потребують вирішення шляхом звернення до фахівців з відповідною освітою, а звідси постає питання щодо якісної підготовки майбутніх фахівців-психологів. У період здобуття вищої освіти особистістю відбувається первинне оволодіння професією, визначаються життєві та професійні позиції майбутнього фахі-

вця, вивчаються способи взаємодії і спілкування тощо.

Формування та розвиток комунікативної компетентності займає особливе місце у підготовці майбутніх фахівців усіх соціономічних спеціальностей, зокрема психологів, адже фах психолога як соціономічний потребує якісного професійного спілкування і, відповідно, із компоненту, що супроводжує професійну діяльність, переходить у засадничу, визначальну для професії психолога діяльність. Основні види та форми роботи психологів здійснюються завдяки особистості психолога та через

організацію спілкування з клієнтами, учнями, їхніми батьками та іншими учасниками процесів психологічного супроводу і психологічної допомоги. Відповідно, проблема динаміки і специфіки формування комунікативної компетентності у професійній підготовці майбутніх психологів залишається актуальною і в сучасних умовах освітнього середовища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Аналіз психолого-педагогічних наукових джерел підтверджує, що дослідники і практики приділяють суттєву увагу питанням становлення і розвитку комунікативної компетентності в структурі особистості та її професійної діяльності, зокрема у майбутніх психологів. Так, різноманітні аспекти проблеми професійного становлення майбутніх психологів висвітлюються у роботах таких вітчизняних вчених, як Г. Балл, О. Бондаренко, С. Васківська, Ж. Вірна, П. Горностай, Т. Говорун, Є. Заїка, О. Іванова, О. Кокун, Н. Коломінський, С. Максименко, В. Панок, Ю. Приходько, Л. Уманець, Н. Шевченко, О. Шевцова, Н. Чепелева, Т. Яценко та ін [3; 8; 9; 10]. Проблема комунікативної компетентності як ефективного психологічного інструмента суб'єкта комунікації висвітлюється у працях К. Альбуханової-Славської, Г. Андреевої, О. Бодальова, Л. Буєвої, О. Леонтьєва, М. Кагана, С. Максименка, Б. Паригіна й інших [1; 2; 5]. Питання професійного спілкування і комунікативної компетентності психологів представлені у роботах вчених: Г. Балл, М. Заброцький, В. Кан-Калік, Я. Коломінський, О. Корніяка, С. Мусатов, Т. Яценко та інших [4; 6; 7; 10].

Методи (Methods). Метою статті є висвітлення результатів теоретичного й емпіричного дослідження розвитку комунікативної компетентності у сучасних

студентів-психологів. Застосовано методи: загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння), емпіричні (опитування, тестування) та математичної статистики (кількісний і кореляційний аналіз). В емпіричній частині дослідження взяли участь студенти Національного університету біоресурсів і природокористування України спеціальності 053 Психологія віком від 19 до 21 років упродовж двох навчальних семестрів 2023 року. Загальну вибірку склали 52 особи.

Результати (Results). Теоретичні засади проблеми формування і розвитку комунікативної компетентності у майбутніх психологів спираються на низку наукових підходів. Так, першочергово комунікативна компетентність описується науковцями через набуття особистістю комунікативних вмінь (А. Мудрик, А. Захуров) [6]. Інші дослідники стверджують, що комунікативна компетентність складається не лише зі знань, умінь та навичок, а й особливостей особистості, зокрема – соціально-перцептивних (А. Кідрон, Ю. Жуков, Ю. Ємельянов, Л. Петровська й ін.) [7]. За іншого підходу науковці акцентують увагу виключно на когніціях у складі даного феномену – здібностях і знаннях, які сприяють побудові спілкування як процесу взаємодії (Є. Руденський, Н. Хрящева, В. Лабунська та ін.) [1]. Відтак, комунікативна компетентність представляє собою складний психологічний феномен, який включає соціально-психологічні стереотипи, знання, вміння і навички, настанови. Цей феномен формується у суб'єкта спілкування на основі його мотивів, цінностей і настановлень, і використовується для досягнення комунікативних та професійних цілей і завдань. Комунікативна компетентність сприяє взаєморозумінню в міжособистісній та професійній взаємодії суб'єктів спілкування.

У зарубіжній психології існує візнана трикомпонентна структура комунікативної компетентності, яку розробили Дж. Майерс-Суонсон і Р. Брігоус. Ця модель включає наступні компоненти [1; 7]:

- **знання:** цей компонент відображає розуміння мови, граматики, лексики та правил мовленнєвого етикету, включає також знання про соціокультурний контекст та норми спілкування, адже знання мови є базовим фундаментом для комунікації і включає в себе лінгвістичну компетентність;

- **стратегії:** цей компонент відображає вміння вибирати та використовувати ефективні комунікативні стратегії в різних ситуаціях; це включає в себе спроможність особистості вести бесіди, слухати, задавати запитання, використовувати невербальні засоби комунікації тощо. Стратегії допомагають досягти мети спілкування та уникнути непорозуміння;

- **вміння:** цей компонент відображає практичні навички використання мови та комунікації; включає в себе здатність до правильного висловлення, розуміння і використання мовних засобів, включаючи граматику, лексику, вимову і невербальну комунікацію.

Є. Руденський до складу комунікативної компетентності відносить:

- уміння надавати соціально-психологічний прогноз комунікативній ситуації, в якій має відбуватися спілкування;

- уміння програмувати процес спілкування, спираючись на своєрідність комунікативної ситуації;

- здатність пристосовуватися до умов соціально-психологічної атмосфери комунікативної ситуації [2].

Підсумовуючи теоретичне вивчення структури та змісту комунікативної компетентності майбутнього фахівця в розрізі психологічної науки вдалося встановити психологічну структуру

та бажані показники цього феномену у майбутніх психологів, які перебувають на етапі професійної підготовки/навчання в закладі вищої освіти. Використання системного підходу в аналізі структури комунікативної компетентності дає змогу окреслити чотири основні компоненти: *когнітивний* (пізнавальний), *соціально-перцептивний*, *комунікативно-мовленнєвий* та *інтерактивний* [1; 4; 6; 9; 10]. Кожен структурний компонент комунікативної компетентності пов'язаний з іншим нерозривною єдністю та переважно проявляється через:

1) *змістове наповнення:*

когнітивний: опанування теоретичних засад психологія спілкування; знання особистості про особливості власних комунікативних конструкцій та рис; готовність до комунікативної та розумової діяльності; схильність до самодослідження та самоусвідомлення;

соціально-перцептивний: здатність сприймати та розуміти соціальні сигнали; інтерпретувати невербальні вирази, емоції та наміри інших людей; здібність розпізнавати та виробляти контекстуальні фактори, соціальні норми та культурні відмінності в процесі комунікації;

комунікативно-мовленнєвий: здатність ефективно використовувати мову і мовлення для передачі інформації; знання з семантики, синтаксису, граматики та невербальні засоби комунікації; встановлення контакту та досягнення комунікативних цілей;

інтерактивний: навички ефективної взаємодії з іншими людьми в комунікативних ситуаціях, що передбачають міжособистісне та професійне спілкування; здатність пристосовувати особистісні комунікативні риси під вимоги професійного спілкування; спроможність встановлювати контакт, підтримувати взаєморозуміння та досягати спільних цілей;

2) показники:

когнітивний: досвід у спілкуванні; володіння нормами та моральними засадами у ситуаціях комунікації; орієнтація в ситуативних нормах привітання, початку діалогу, його ведення та завершення; раціоналізація у сфері спілкування;

соціально-перцептивний: вміння адекватно сприймати інших; здатність регулювати емоційний стан свій та співрозмовника; наявність емоційного інтелекту, для здатності регулювати прояви емпатії та рефлексії в ході комунікації (актуально під час консультацій та психотерапії);

комунікативно-мовленнєвий: володіння прийомами активного слухання з вмінням правильно декодувати повідомлення партнера по спілкуванню і досягнення взаєморозуміння; вміння висловлюватися та формулювати думку зрозумілу для обох сторін комунікативного акту; вміння невербально спілкуватися, керуючи своїм голосом, паузами, інтонацією, мімікою, рухами та позами;

інтерактивний: вміння підбрати ефективні стратегії комунікації; вміння створювати і підтримувати психологічний клімат зі співрозмовником; здатність організовувати взаємодію; володіння безконфліктним спілкуванням, а також конструктивною поведінкою при виникненні конфліктних ситуацій; здат-

ність тримати під контролем комунікативний процес; вміння аргументувати, переконувати, навіювати, вдаватися до несперечливого примусу в ситуаціях професійної взаємодії.

В емпіричній частині для вимірювання рівня сформованості комунікативної компетентності майбутніх психологів досліджувалися чотири компоненти (когнітивний, комунікативно-мовленнєвий, соціально-перцептивний та інтерактивний), для кожного з яких підібрано комплекс різнотипних стандартизованих та адаптованих методик, а саме: тест «Комунікативні вміння» Л. Міхельсон (адаптація Ю. Гільбуха), методика «Оцінка вмінь говорити і слухати» (тест В. Маклені), тест «Чи вмієте ви слухати?» (методика М. Снайдера), опитувальник комунікативної толерантності В. Бойко, методика «КОС-2» Б. Федоришин (комунікативні та організаторські здібності).

Узагальнені результати емпіричних даних щодо рівнів сформованості комунікативної компетентності та її окремих компонентів у студентів-психологів представлені у таблиці 1.

Так, дані з табл. 1 свідчать про те, що майбутні психологи, які проявляють високий рівень розвитку комунікативної компетентності, також мають відповідно високі результати щодо сформованості всіх чотирьох структурних компонентів комунікативної компетентності.

Таблиця 1

Рівні сформованості комунікативної компетентності та її основних компонентів у студентів-психологів (n=52, у %)

Рівень розвитку	Комунікативна компетентність	Когнітивний компонент	Соціально-перцептивний компонент	Комунікативно-мовленнєвий компонент	Інтерактивний компонент
Низький	23,1	53,8	36,5	26,9	25,0
Середній	46,1	23,1	50,0	44,2	40,4
Високий	30,8	23,1	13,5	28,9	34,6

Студенти-психологи, яким за емпіричними результатами притаманний середній рівень комунікативної компетентності, найбільше сформованим мають соціально-перцептивний її компонент – проявляється у 50 % респондентів, а найменше сформованою виявилася когнітивна складова – лише у 23 % опитаних. У майбутніх психологів з низьким рівнем розвитку комунікативної компетентності варто відмітити майже повну не сформованість чотирьох компонентів, серед яких найбільше несформованою є когнітивна складова (у 53,8 % респондентів), на мінімальному рівні проявляється сформованість інтерактивного компоненту.

Подальший аналіз результатів, відображених у табл. 1, засвідчує, що у більшості респондентів (від 40 % до 50 %) проявляється середній рівень сформованості загальної комунікативної компетентності та окремих її компонентів, зокрема комунікативно-мовленнєвого, соціально-перцептивного, інтерактивного. Когнітивний компонент розвинений на середньому рівні у чверті студентів – майбутніх психологів.

Емпіричні дані щодо сформованості структурних компонентів комунікативної компетентності майбутніх психологів були піддані кореляційному аналізу, результати якого представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Кореляційні зв'язки в структурних компонентах комунікативної компетентності у майбутніх психологів

№ п/п	Загальний показник	Змістова структура комунікативної компетентності, коефіцієнт кореляції (за Пірсоном)				
			1	2	3	4
1	Когнітивний	0,298*	1,000	0,324*	0,247	0,183
2	Соціально-перцептивний	0,316**	0,324*	1,000	0,354**	0,167
3	Комунікативно-мовленнєвий	0,424**	0,247	0,354**	1,000	0,397**
4	Інтерактивний	0,336**	0,183	0,167	0,397**	1,000

*Примітка: * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$ (кореляція двостороння).*

Отже, спостерігаємо, що визначені основні чотири компоненти комунікативної компетентності (точніше більш вузькі їх складові, що дослідженні емпірично) мають з досліджуваним явищем помірний позитивний кореляційний зв'язок: когнітивний (0,298), соціально-перцептивний (0,316), комунікативно-мовленнєвий (0,424) та інтерактивний (0,336) компонент при $p \leq 0,05$ та $p \leq 0,01$. Також відмічається наявність помірної кореляції між структурними компонентами феномену: когнітивний корелює з

соціально-перцептивним (0,324), комунікативно-мовленнєвий з соціально-перцептивним (0,354) та інтерактивний з комунікативно-мовленнєвим (0,337) компонентами. Інші мають лише тенденцію до кореляційного зв'язку між собою. Таким чином, всі компоненти певним чином визначають розвиток досліджуваного явища – комунікативної компетентності.

Загалом, результати емпіричного дослідження свідчать про недостатню

сформованість комунікативної компетентності у майбутніх психологів і, відповідно, доцільність розвивати комунікативні знання, невербальні вміння, соціальну перцепцію, вміння слухати та виражати думки, що стосується успішного професійного самотворення, через цілеспрямований формувальний вплив, який може здійснюватися у форматі інтерактивного навчання або соціально-психологічного тренінгу.

Висновки і перспективи (Discussion). Отже, у структурі комунікативної компетентності можна виділити чотири компоненти: когнітивний, соціально-перцептивний, комунікативно-мовленнєвий та інтерактивний, високий розвиток яких сприяє здійсненню ефективного професійного спілкування майбутніх психологів.

Для забезпечення розвитку комунікативної компетентності використовуються різні методи, особливо, на думку сучасних психологів, найбільше розповсюдженим та найбільш ефективним є психотренінги розвитку комунікативних навичок та компетентностей у майбутніх психологів.

Продуктивний результат у тренінгових групах досягається за допомогою наступних методів: моделювання, розігрування і аналізування конкретних професійних ситуацій; використання групових дискусій, рольових ігор, читання і колективного обговорення наукової та науково-популярної літератури щодо міжособистісного та професійного спілкування; виконання інтерактивних вправ, технік психодрами, гештальт-терапії тощо.

Список використаних джерел:

1. Казібекова В. Ф. Психологічні особливості комунікативної компетентності майбутніх фахівців. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*: наук. журн. 2019. Вип. 2. С. 64-71.
2. Корчова О. М. Структурно-змістові складники риторичної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 6 (50). С. 196-206.
3. Марценюк М. О. Особливості професійної та особистісної готовності психолога до професійної діяльності. *Міжнародний науковий вісник: збірник наукових праць*. Ужгород, 2014. Вип. 2(9). С. 366-382.
4. Пономаренко Т. Особливості комунікативної медіакомпетентності сучасних психологів – студентів і практиків. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки : зб. наук. праць*. 2020. Вип. 12 (57). С. 90-100.
5. Приходько В. В. Соціально-психологічний тренінг як засіб формування комунікативної компетенції. *Вісник Львів. ун-ту*. 2015. Вип. 19. Ч.1. С. 182–188.
6. Пузь І. В., Значення комунікативної компетентності у професійному становленні майбутніх психологів. *Психолінгвістика: Зб. наук. праць*. 2018. 4 (14). С. 149-164.
7. Руденко Л., Сірко Р., Стельмах О., Вавринів О. Методичні засади формування комунікативної культури майбутніх психологів: посібник. Львів, 2020. 71 с.
8. Супрун Д. М. Професійна підготовка психологів в галузі спеціальної освіти: монографія. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 392 с.

9. Шевцова О. М. Розвиток аутопсихологічної компетентності майбутніх фахівців соціономічної сфери засобами акмеологічних технологій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2018. Вип. 2. Т. 2. С. 114-119.

10. Шевченко С. В., Фалько Н. М. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх психологів. *Габітус*, 2020, 2 (18). С. 143-148.

References

1. Kazibekova, V. F. Psykholohichni osoblyvosti komunikatyvnoyi kompetentnosti maybutnikh fakhivtsiv. *Insayt: psykholohichni vymiry suspil'stva: nauk. zhurn.* 2019. Vyp. 2. S. 64-71.

2. Korchova O. M. Strukturno-zmistovi skladnyky rytorychnoyi kompetentnosti maybutnikh fakhivtsiv sotsionomichnoyi sfery. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi*. 2015. № 6 (50). S. 196-206.

3. Martsenyuk M. O. Osoblyvosti profesiynoyi ta osobystisnoyi hotovnosti psykholoha do profesiynoyi diyal'nosti. *Mizhnarodnyy naukovyy visnyk: zbirnyk naukovykh prats'*. Uzhhorod, 2014. Vyp. 2(9). S. 366-382.

4. Ponomarenko, T. Osoblyvosti komunikatyvnoyi mediakompetentnosti suchasnykh psykholohiv – studentiv i praktykiv. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 12 : Psykholohichni nauky : zb.*

nauk. prats'. 2020. Vyp. 12 (57). S. 90-100.

5. Prykhod'ko V. V. Sotsial'no-psykholohichnyy treninh yak zasib formuvannya komunikatyvnoyi kompetentsiyi. *Visnyk L'viv. un-tu*. 2015. Vyp. 19. Ch.1.S. 182–188.

6. Puz', I. V., Znachennya komunikatyvnoyi kompetentnosti u profesiynomu stanovlenni maybutnikh psykholohiv. *Psykholinhvistyka: Zb. nauk. prats'*. 2018. 4 (14). S. 149-164.

7. Rudenko L., Sirko R., Stelmakh O., Vavryniv O. *Metodychni zasady formuvannya komunikatyvnoyi kul'tury maybutnikh psykholohiv: posibnyk*. L'viv, 2020. 71 s.

8. Suprun, D. M. *Profesiyna pidhotovka psykholohiv v haluzi spetsial'noyi osvity: monohrafiya*. K.: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2017. 392 s.

9. Shevtsova O. M. Rozvytok autopsykholohichnoyi kompetentnosti maybutnikh fakhivtsiv sotsionomichnoyi sfery zasobamy akmeolohichnykh tekhnolohiy. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya «Psykhologichni nauky»*. 2018. Vyp. 2. T. 2. S. 114-119.

10. Shevchenko S.V., Fal'ko N.M. Rozvytok komunikatyvnoyi kompetentnosti maybutnikh psykholohiv. *Habitus*, 2020, 2 (18). S. 143-148.

CONTENT AND STRUCTURAL ASPECTS OF COMMUNICATIVE COMPETENCE AS A COMPONENT OF THE PROFESSIONAL QUALITIES OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Shevtsova O. M., Prokhorenko Ya. S.

Abstract. *The article analyzes scientific sources on the problem of the peculiarities of the formation of communicative competence in future psychologists. Communication competence is a necessary element for the successful practice of psychology, as it determines the psychologist's ability to interact with clients, effectively communicate information and establish deep understanding. The article analyzes various aspects of the formation of communicative competence in future psychologists. First of all, the theoretical foundations of the components of communicative competence are considered, including cognitive, communicative-speech, social-perceptive and interactive. The content aspects of communicative competence are considered: mastery of language skills, understanding of non-verbal signals and the ability to show empathy. The role of active listening, adequate use of language and flexibility in communication with different categories of people is investigated. The author also provides recommendations on the development of structural components of communicative competence in future psychologists.*

Keywords: *future psychologists, communicative competence, psychotraining, cognitive component, social-perceptual component, communicative-speech component, interactive component, level of formation of components of communicative competence.*